

Mi által megy a világ elébb?

Szcientometriai töprengések

o. Érték, érdek, manipuláció (általános megjegyzések)

Érthető a törekvés arra, hogy a tudomány eredményeit például a hatékonyságuk alapján osztályozzák, hiszen ennek több tudományterületen komoly pénzügyi vonzatai vannak. Ezt a szemléletet valamennyi tudományterületre kiterjesztik, azokra is (pl. filológiai kutatások), melyeken más tudományterületekhez mérten az anyagi támogatás mértéke elenyésző, ám szakmahatalmi kihatásai kétségtelenek lehetnek. Ez a helyzet versengésre ösztökéli a tudományos műhelyeket, ami akár előnyére is válhat a kutatásnak. Mind többen akarnak rangos nemzetközi kiadóknál publikálni vagy legalább idehaza nemzetközileg is elfogadottá tehető kiadványokat létrehozni. Ez utóbbiak esetében nem egyszer érvényesülhet az MML (*manus manum lavat* – szegény Petronius, vajon szükség van-e rád?!), magyarul KKM-(*kéz kezét mos*) effektus. Egy-egy szakmán belül, főként kis országokban, a lektorálás a legritkább esetben lehet reális: a lektor vagy barátom, vagy ellenségem.

A kiadványokat két nagy csoportra lehet osztani. Egyfelől vannak a magas presztízsű(nek vélt) kiadványok (röviden: MPVK), másfelől a futottak még kiadványok (röviden: FMK). Utal néhány jel arra idehaza és külföldön is, hogy az MPVK-k születése és életben tartása körül szakmai lobbicsoportok alakulnak ki. Az eredmény nem egyszer szép köntös, minőségileg vegyes tartalom, ám nemzetközi (el)ismertség. A valóban és méltán MPVK kiadványok körüli érdekcsoportok meglétét tükrözik olyan döntések, hogy szakmai okokra hivatkozva megtagadják tudományos munkák közlését, amelyekre a szerző néhány évvel később Nobel-díjat kap. Ez akár kimagaslóan jó nevű és híré folyóiratok esetében is előfordulhat.

Az MPVK-k gyakran (vagy kizárólagosan) azon szerzők munkáit közlik, akik hivatkoznak az adott kiadó könyveire és folyóirataiban megjelenő

PUSZTAY JÁNOS (1948) nyelvész, műfordító, egyetemi tanár, az uráli nyelvek és népek kutatója. Legutóbbi kötetei: *Egy nyelvcsalád tiündöklése és ...?* (Budapest, 2023, Nap Kiadó), *Nyelvben mért veszteség* (Szombathely, 2024, Savaria University Press).

tanulmányokra. Nem egyszer sugallják is szerzőiknek, hogy hivatkozzanak a kiadó folyóirataira. Előfordul, hogy szerkesztőbizottságok lektorok megkérdezése nélkül is elutasítanak kéziratokat. Nem vagyok meggyőződve arról, hogy ilyenkor szűken vett szakmai szempontok játsszák a döntő szerepet.

Az FMK-csoportba sorolt kiadványok lehetnek például vidéki, regionális, egyetemi, főiskolai tanszéki tudományos sorozatok. Ezek minősége változó, vannak köztük magas szellemi értéket képviselők, olyan szerzőgárdával dolgozva, amely megállná a helyét az FMVK kategóriában is. Ezeknek az FMK-csoportba tartozó kiadványoknak a jövőjét veszélyezteti az impaktfaktor kizárólagos minőségét súlykoló szemlélet, mert – főként a fiatalabb kutatónemzedék, amelynek szakmai előrehaladásához impaktfaktoros publikációkat kell produkálnia – egyre kevesebben fognak tanulmányokat írni. (Maradnak tehát az öregek, akiknek már mindegy, hogy kapnak-e ilyen-olyan impaktfaktor-pontokat közleményükért.) Legutóbbi példám: egy egyetemi tanszékvezető kollégánkat köszöntő ünnepi kötetbe a fiatalok azért nem küldték meg a rendezvényen egyébként felolvasott előadásukat, mert a kiadvány nem tartozik az MPVK-k közé. Az érdekeltség felülírja a tiszteletet, a barátságot is.

Az FMVK-csoportban nagy hangsúlyt fektetnek az angol nyelvűsége, ami egyfelől érthető, másfelől azonban káros hatással van az anyanyelv fejlődésére, egyáltalán létre. Elismertségre számot tartó publikációban elengedhetetlen a nemzetközi – angol nyelvű – szakirodalomra történő hivatkozás, a nemzeti nyelvű nem elegendő, függetlenül a kutatás témájától.

A fentebb említett jelenségek elindíthatnak az emberben mindenféle gondolatokat. Ezekből hozok hármat az alábbiakban.

1. Az FMK-k és hatásuk

Képzeli el, hogy valahol létrejön egy kis, néhány személyes intézet vagy főiskolai, egyetemi tanszék, amely például veszélyeztetett kisebbségekkel és nyelvekkel foglalkozik. Olyan programokat szervez – konferenciákat, nyári egyetemeket –, amelyek alkalmasak a megroggyant nemzeti tudat, a közösség tagjai gyenge öntudatának erősítésére.

Az intézet felismeri, hogy a nép megmaradásának fajsúlyos feltétele az anyanyelv megőrzése és fejlesztése, annak kiterjesztése az élet lehetőleg minél több területére. Ezen belül elsősorban az iskolára, mert a nyelv presztízsét növeli, ha az az oktatás nyelve (és nem csupán – ha egyáltalán – tárgya). Ehhez viszont arra van szükség, hogy a nyelv alkalmas legyen a nyelvvel kapcsolatban felmerülő igények kielégítésére. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy meg kell teremteni a terminológia-igényes területek (tudomány, politika, gazdaság) szakszókincsét. A kis intézet elindít egy projektet, amelynek keretében a legtöbb iskolai tantárgynak kidolgoztatja anyanyelvi terminológiáját. Kiad nyelvenként 10 terminológiai szótárt, elkészíti a nyelvfejlesztés eme gyakorlatának elemzését,

hogy utat mutasson a további nyelvfejlesztő tevékenységek számára, s hogy lehetővé váljon a tantárgyak anyanyelvi oktatása.

Az elkészült terminológiai szótárak szolgálnak alapul anyanyelvű tananyagok megírásához, mivel a veszélyeztetett helyzetben levő nyelveken tantárgyakat – az anyanyelv kivételével – a multinacionális állam uralkodó többségének asszimilációs politikája miatt nem lehet tanítani. Több iskolában megkezdődik – igaz, csak fakultatív alapon, mert az adott ország törvénye mást nem tesz lehetővé – néhány tantárgy anyanyelvű oktatása, ami mind a tanárok, mind a diákok körében tetszést arat. A program hatékonyan szolgálja a világ nyelvi-kulturális sokszínűségének megőrzését.

Ám sem a terminológiai szótárak, sem az elemzések nem tartoznak az MPVK-kiadványok közé, azaz szakmai elismertségük nulla – még a szűkebb szakmában is többen lekezelő véleményt fogalmaznak meg a projektről –, miközben hatékony segítséget adnak veszélyeztetett nyelvek megőrzéséhez, fejlesztéséhez. Esetleg többet is, mint amilyent MPVK-kiadványok nyújtani tudnak.

És mindez nemcsak képzelgés, hanem valóság: a Collegium Fenno-Ugricum intézet *Terminologia scholaris* programja a maga 50 terminológiai szótárával és 6 kötetnyi elemzésével ez a korántsem csupán elképzelt eset.

2. Merev formaságok és a valóság

Az egyes tudományterületeken a kutatók tevékenysége eltérő, más a természet-tudományok és más a humán tudományok területén. Az utóbbiak esetében különös figyelmet érdemelnek az ún. nemzeti tudományok, amelyek nemcsak a tudomány szférájában fejtik ki hatásukat, de hatnak a társadalom széles rétegeire is.

Ha veszünk példának okáért egy irodalomkutatót, aki az irodalomtudomány területén végzett elméleti kutatásai mellett rendszeresen foglalkozik kutatási tárgyának – a szépirodalmi műveknek – népszerűsítésével (pl. napilapokban vagy nem impakt-faktoros szakmai folyóiratokban közölt recenziók formájában), ez utóbbiak – bár sokkal nagyobb tömegeket érnek el, mint egy indexált, impakt faktoros – ahogy én némi szarkazmussal nevezem: infarktus-faktoros – folyóiratban közölt tanulmánnyal, szcientometriai szempontból ez a tevékenysége értéktelen.

Analóg esetként említek két példát a felsőoktatásból, amikor a rendszeren belüli szakmai előmenetelt akadályozzák a – tényleges értéket produkáló tevékenységet figyelmen kívül hagyó – merev formai kötöttségek. Egy felsőoktatásban dolgozó személy előrelépése függ – az esetek egy részében érthető módon – attól, hogy megszerez-e bizonyos tudományos fokozatot, vagy sem, s aminek megszerzése pedig – lehet, hogy tudományterületektől függően eltérő módon – nagyban függ a fentebb kifejtett tényezőktől.

Egy kollégánk előléptetését azért akarták megakadályozni, mert nem szerezte meg az akkor még meglevő egyetemi doktori címet. Ugyanakkor a fél ország iskoláiban az ő tankönyveiből tanították a matematikát.

A nemzeti irodalmat magas szinten kutató és – bár ez nem szcientometriai szempont – hatékonyan népszerűsítő felsőoktatási szakember azért nem kaphatja meg a professzori kinevezést, mert nincs elegendő angolul és lehetőleg külföldön megjelent tanulmánya. A helyzet abszurd voltát aligha kell hangsúlyozni.

3. Hirsch-index

A Hirsch-index egyike a szcientometriai mérőszámoknak, melyek a kutatók tudományos teljesítményének hatékonyságát hivatottak jelezni. Ezt használja az *mtmt* is.

Az *mtmt* közli – amennyiben az adatokat rendszeresen és lelkiismeretesen felviszik – az egyes kutatók publikációinak jegyzékét, a hivatkozásokat és a hatékonyság egyik mérőeszközeként szolgáló Hirsch-indexet is.

Ha megnézzük, hogy az MTA doktorai vagy akár az MTA tagjai között hányan van nagyon alacsony Hirsch-indexe (legalábbis az *mtmt* szerint), akkor az ember elgondolkodik: vagy a Hirsch-indexszel van baj, vagy a szakemberek minősítésével.

A Hirsch-indexszel egyébként az a probléma, hogy a legjobb szándékkal sem ad reális képet a kutatók tevékenységének hatékonyságáról. Például ha valakinek két publikációja van, s az egyikre 1, a másikra 10 000 (tízezer) hivatkozást kapott, akkor a Hirsch-indexe 1, akárcsak annak, akinek ugyancsak két publikációja van, s mindegyikre 1-1 hivatkozás esik. Ez nyilvánvalóan szélsőséges példa, ám jelzi a számítás furcsaságát.

Úgy gondolom, minden kutatónak vannak olyan publikációi, amelyekre sok, s vannak olyanok, amelyekre kevés hivatkozás jut vagy egyetlenegy sem. Nyilván ez is szakmafüggő, de a jelenség létezik. A hivatkozások szolgálnak alapul a Hirsch-index kiszámításához. Például 20 Hirsch-indexes pontja annak van, akinek 20 olyan publikációja jelent meg, amelyekre egyenként legalább 20 hivatkozás esik, ezek között lehet olyan, amelyikre 20, s olyan is, amelyekre akár több száz.

Sem a publikációk, sem a hivatkozások esetében nem tesznek különbséget a publikációnak, illetve a hivatkozásnak helyt adó kiadványok között, legfeljebb annyiban, hogy napilapokban közölt írásokat és ott megjelent hivatkozásokat nem vesznek figyelembe.

A kutató szakmai megítélését objektívabbá teheti egy másfajta hatékonyság-számítási mód. Az alábbiakban négy változatot vázlok fel.

1) Ebben a modellben figyelembe veszem az érvényes Hirsch-indexet is. Az adott kutató összes hivatkozását el kell osztani az összes – hivatkozott vagy

hivatkozást nélkülöző – publikációjával, s az eredményt meg kell szorozni a Hirsch-indexével.

Például tegyük föl, hogy a szerzőnek 500 közleménye van feltüntetve az *mtmt*-ben, s az összes hivatkozás 1500, Hirsch-indexe – a fentebb bemutatott számítás szerint – 20. A javasolt számítás szerint $1500:500 = 3$, szorozva a Hirsch-indexben feltüntetett 20-szal = 60.

2) Ebben a modellben is figyelembe veszem a Hirsch-indexet. A publikációk közül csak azokat veszem figyelembe, amelyekre van hivatkozás (függetlenül azok számától), s ezek számával osztom el a hivatkozások számát, s megszorozom a Hirsch-index értékével.

Például szerzőnk munkáira 1500 hivatkozás történt, az összes hivatkozott publikáció száma legyen 250. Tehát $1500:250 = 6$, szorozva a 20 Hirschindex-ponttal = 120.

A Hirsch index mellőzésével kétféle értékelés képzelhető el.

3) Az összes hivatkozás osztva az összes publikációval – a fenti számok alapján $1500:500 = 3$.

4) az összes hivatkozás osztva a hivatkozott művek számával – $1500:250 = 6$.

4. A tudomány angol nyelvűségéről

A humán tudományok között számosat találunk, amelyeket – tartalmuk alapján – nemzeti tudományoknak lehet nevezni (nyelvészet, irodalom, történelem, folklór stb.), amennyiben témájuk a kutató nemzetiségének megfelelő nép idevonatkozó kérdéseivel foglalkozik.

Bár ezekben az esetekben is lehet kíváncsi, hogy a kutatás eredménye az adott tudományterület nemzetközi művelése számára is szolgáltatson eredményeket, elsődlegesen mégiscsak az adott néppel kapcsolatos ismeretek bővítését s a nép tájékoztatását-felvilágosítását kell szolgálnia; ehhez pedig a tudományos eredmények anyanyelvű elérhetőségét kell biztosítani (ez egyébként is alapvető emberi-nyelvi jog).

Ezek a területek a nemzeti jelleg és az anyanyelv feladását jelenti, hogy például tudományos pályázatokat angol nyelven kell beadni, illetve a szakmai előlépéshez az angol nyelvű (elsősorban külföldön megjelent) kiadványok számának meghatározó feltételnek.

Az angol nyelvűség azt idézheti elő, hogy

1) az angol anyanyelvű kutatók más nyelven megjelent munkákat nem olvasnak, amint az látszik egy felmérésből (Sipos Anna Magdolna c. egyetemi tanár, tudománymetriai szakértő előadása alapján, 2023 június, Tokaj-Hegyalja Egyetem, Sárospatak), amely szerint az európai etnikai kérdésekről összeállított irodalomjegyzék szerint a szakirodalom 90%-a angolul van, az érintett országok nemzeti – 16. századi terminológiával mondanám: *vulgáris* – nyelvén legfeljebb néhány tanulmány; a szerzők fele USA-beli, utána következnek az angliai

kutatók, a ténylegesen érintett országokból senki. Hasonló lenne a helyzet az agrár vagy orvosi területen is;

2) a nem angol nyelvű kutatók is csak angolul fognak publikálni.

A kizárólagos angol nyelvűség lehetőséget teremt olyan tudományetikába ütköző lépések megtételére, hogy a szerző a nem angol nyelvű kutatások eredményeit nem építi be munkájába, vagy akár – s ez még súlyosabb – a nem angol nyelvű publikációk eredményeit hivatkozás nélkül építi be a saját munkájába, s ettől kezdve a külvilág számára – mivel tanulmánya angol nyelvű, s a szakmabeliek már nem olvasnak vulgáris nyelveken publikált munkákat – ő lesz az új gondolatok felfedezője, első megfogalmazója.

A tudomány angol nyelvűsége a nemzetközi tudományos életbe való bekapcsolódás szempontjából érthető és fontos, bár ennek relevanciája szakterületenként eltérő lehet. A nemzeti nyelvű publikáció töredék érdeklődőt vonz, mint az angol nyelvű. Ám az angol nyelvűség kizárólagossága – ahogy fentebb már említettem – alapvető emberi-nyelvi jogokat sért. Ti. mindenkinek joga van arra, hogy anyanyelvén jusson hozzá bármilyen információhoz, s ez különösen érvényes a honfitársa által elért eredményekre vonatkozóan.

A kizárólagos szakmai angol nyelvűség oda vezet, hogy az idegen nyelven művelt tudományterület terminológiája nem fejlődik ki anyanyelven, tehát bizonyos kérdésekről anyanyelven lehetetlen lesz beszélni. Ez a helyzet a nyelvhasználat eróziójához vezet, s ez a folyamat elvezethet akár az anyanyelv feladásához is. (Ilyen jelenséget már tapasztalunk például Svédországban).

Hátrányos helyzetben van számos kelet-közép-európai folyóirat, amelyek azért nem alkalmasak tudományos előmenetelt támogató publikálásra, mert nincsenek minősítve, mert nem rendszeresen és mert nemzeti nyelven jelennek meg.

Az anyanyelv védelme és az emberi-nyelvi jogok érvényesülése érdekében az a kívánatos megoldás, hogy minden tudományos értékkel bíró munkát mind anyanyelven, mind angolul közzé kell tenni, és biztosítani kell, hogy azok bekerüljenek az adott tudományterület nemzetközi véráramába. Erre a megoldásra számos példa idézhető, az egykori Szovjetunióból, de akár a mai Japánból. Magyarországon ezt a célt szolgálták az MTA Acta folyóiratai, amelyekben egy-egy szakterület legjobbnak ítélt, eredetileg magyar nyelven közzétett tanulmányait jelentették meg idegen nyelven.

Végül

Van tehát min elgondolkodni annak érdekében, hogy valósan értékeljük a tudományos eredményeket, figyelemmel az anyanyelv(ek) védelmére és fejlesztésére is, hogy megőrizhessük a világ nyelvi-kulturális-gondolkodásbeli sokszínűségét.